

13. ШехтерИ.Ю. Необратимость онтогенеза и развитие речевой деятельности на чужом языке // Методика и психология интенсивного обучения. – М., 1981. – С. 24-31.
14. Jensen Eric. Brain-Based Learning & Teaching. – Del Mar, CA, USA: Turning Point Publishing, 1995. – 397 p.

The article is dedicated psychological peculiarities of speaking language in adults. The main range of questions is lined which concern ontogenesis principles of studying speaking language.

Key words: studying, speaking language, progress, ontogenesis, adult, individual, ontogenesis speech.

Отримано: 18.12.2009

УДК 378.134:159-51

Л.А. Онуфрієва, С.О. Ренке

Співвідношення особистісного й професійного компонентів в успішності процесу професіоналізації

Стаття розглядає різні психолого-педагогічні підходи з урахуванням біологічних основ суб'єкта для успішного формування професійного психолога в певному оточенні.

Ключові слова: воля, особистість, суб'єкт, діяльність, “професійно важливі якості”, категорії, образ, самосвідомість.

Статья рассматривает различные психолого-педагогические подходы с учетом биологических основ субъекта для успешного формирования профессионального психолога в определенном окружении.

Ключевые слова: воля, личность, субъект, деятельность, “профессионально важные качества”, категории, образ, самосознание.

Ефективність будь-якої професійної діяльності залежить від низки умов і груп факторів. Це підтверджують результати численних теоретичних і прикладних досліджень із проблем ефективності трудової діяльності, закономірностей формування професіоналізму, психології особистості, індивідуального стилю діяльності, психологічних професійно важливих якостей,

виконаних у рамках таких наук, як загальна психологія (Б.Г. Аханьєв, А.А. Бодалєв, А.А. Деркач, Б.Ф. Ломов та ін.), психологія праці (Е.А. Клімов, К.К. Платонов, В.Д. Шадріков та ін.), акмеологія (А.А. Бодалєв, А.А. Деркач, Н.В. Кузьміна, А.А. Реан та ін.).

Акмеологічний підхід дозволяє розглядати питання співвідношення особистісних і професійних компонентів особистості в професійній діяльності на різних вікових етапах: від професійного самовизначення, одержання професійного утворення до самоактуалізації в професійній діяльності й розвитку творчої індивідуальності фахівця, що володіє у своїй свідомості сформованим образом професіонала.

У дослідженнях Є.П. Ільїна експериментальним шляхом був установлений зв'язок вольових якостей особистості з типологічними особливостями. Зокрема, отримані дані виявили такий факт: сильна нервова система є одним із факторів прояву багатьох вольових якостей (сміливості, рішучості, терплячості) [7].

Також у роботах В.М. Русалова було розглянуто й проаналізовано біологічні основи індивідуальних розходжень між людьми за низкою психологічних характеристик, насамперед, психодинамічних [16].

В.А. Бодров [3] стверджує наявність значимих зв'язків між професійною придатністю, ефективністю і надійністю діяльності та індивідуально-психологічних особливостей особистості.

О.П. Корабліна у своїх дослідженнях виділяє такі критерії психологічної готовності до професійної діяльності: позитивна трансформація образу себе в професії, гармонізація ціннісно-значимого та мотиваційно-вольового аспектів діяльності, присвоєння професійної ролі, кумуляція досвіду прояву професійно важливих якостей і функцій [10].

У монографії М.А. Котіка і А.М. Ємельянова [12] проаналізовано значення у формуванні схильності суб'єкта до більш-менш надійної діяльності таких стійких характеристик, як особливості темпераменту, когнітивного стилю, локусу контролю, рівня емоційної стійкості.

Узагальнюючи особистісні якості, необхідні в особистості практичного психолога, О.В. Сидоренко і Н.Ю. Хрящева називають основними: психологічну спостережливість, психологічне мислення, самовладання, вміння слухати, емпатію та креативність [17].

М.О. Амінов і М.В. Молоканів [2] серед найважливіших якостей особистості практичного психолога виділяють: загальний інтелект, стресостійкість, що підтримує стиль спілкування. При

цьому вони розділяють основні якості психолога-дослідника і психолога-практика. У ході експериментальних досліджень було встановлено, що дослідник більше готовий до контактів, інтелектуальний, емоційно холодний і раціональний у підтримці контактів, стриманий у прояві спільного інтересу до людини. Практик більше стійкий до стресу, має більший самоконтроль, емпатійний, надмірно самовпевнений, розслаблений, енергійний і самодостатній.

Дані результати мають істотне значення, тому що існування універсальної моделі фахівця не заперечує різних вимог до професійно важливих якостей залежно від специфіки діяльності.

В.А. Бодров об'єднав всю сукупність психологічних якостей особистості, а також цілу низку фізичних, антропометричних, фізіологічних характеристик людини, які визначають успішність навчання і реальної діяльності та визначив її поняттям “*професійно важливі якості*” (ПВЯ) суб'єкта особистості.

А.В. Коропів визначає ПВЯ як “індивідуальні властивості суб'єкта діяльності, які необхідні і достатні для її реалізації на нормативно заданому рівні, і які значимо та позитивно корелюють хоча б з одним (або декількома) її основними результативними параметрами – якістю, продуктивністю, надійністю” [9, с. 190].

Далі А.В. Коропів розділяє чотири основні групи індивідуальних якостей, що утворюють у своїй сукупності *структуру професійної придатності*:

- *абсолютні ПВЯ* – властивості, необхідні для виконання діяльності як на мінімально припустимому або нормативно заданому – середньому рівні;
- *відносні ПВЯ*, що визначають собою можливість досягнення суб'єктом високих (“наднормативних”) кількісних і якісних показників діяльності (“ПВЯ майстерності”);
- *мотиваційна готовність* до реалізації тієї або іншої діяльності; доведено, що висока мотивація може істотно компенсувати недостатній рівень розвитку багатьох інших ПВЯ (але не навпаки);
- *анти ПВЯ*: структура професійної придатності припускає мінімальний рівень їхнього розвитку або навіть відсутність. Це властивості, які виступають професійними протипоказаннями до тієї або іншої діяльності. Вони, на противагу якостям перших трьох груп, корелюють із параметрами діяльності, але негативно.

В.Ф. Єнгаличев у своєму дослідженні “Психологічні основи вузівської підготовки фахівців у юридичній психології” виділяє 10 основних категорій ПВЯ.

- *Інтелектуальні якості*: ерудованість і широкий кругозір, низка знань, умінь і навичок як професійно значимих якостей у широкому розумінні.
- *Комунікативні якості*: схильність до спілкування з людьми, товариськість, уміння ефективно розв'язати конфлікт, вільне володіння вербальними і невербальними засобами спілкування, невимушеність, стійкість мовленнєворухових характеристик до психофізичних навантажень, логічна та чітка мова, ввічливість, тактовність, почуття гумору.
- *Регуляційно-вольові якості*: виражена інтернальність у сфері виробничих відносин, рішучість, наполегливість, ретельність, енергійність, самостійність, витримка і самовладання, цілеспрямованість, здатність до різкої зміни різного виду дій та ін.
- *Емоційна і психологічна стійкість*: емоційна стабільність, стресостійкість, витривалість до тривалих психофізичних перевантажень, що впливають, невимушеність, адекватна реакція на фрустровані ситуації, гарна фізична витривалість, стійкість до фізичної втоми, стійкість до тремору і т.д.
- *Емпатійність і психологічна проникливість*: здатність фахівця емоційно відкликатися на переживання інших людей, розуміння внутрішнього світу співрозмовника, адекватне для даної ситуації прояв психологом співпереживання або співчуття, прийняття співробітників і колег такими, які вони є.
- *Організаторські якості*: здатність психолога в певних ситуаціях виступати як організатор, проявляти якості лідера, керівника.
- *Моральні якості*: доброзичливість, поважне ставлення до людей, чуйність, гуманність, інтелігентність, альтруїстичність та ін.
- *Розвинене абстрактно-логічне мислення*: здатність фахівця з достатньою ефективністю працювати з абстрактними та ідеальними субстанціями, що не мають прямого предметного вираження.
- *Розвинене аналітичне і системне мислення*: наявність високих аналітико-синтетичних здатностей, здатність вирішувати трудові завдання на основі принципів системного підходу методами системного аналізу.
- *Рефлексивність мислення*: якість безперервного використання процесу рефлексії, спрямованого насамперед на виконання операції, дії та діяльність загалом [5].

Узагальнюючи усе вище сказане, можна зробити висновок про те, що будь-яка професійна діяльність реалізується на базі ПВЯ, причому окремі ПВЯ можуть доповнювати і компенсувати один одного.

О.П. Корабліна у своїй монографії “Професія психолог-консультант” виділяє низку компонентів, необхідних для успішної діяльності психолога.

1. *Базові навички*: невербальні (активне слухання, невербальне приєднання, невербальний прояв) і вербальні (мовне вираження, перефразовування, прояснення, відбиття).

2. *Функціональні компоненти професійної діяльності* – комунікативний, емоційно-почуттєвий, духовно-моральний, мотиваційно-вольовий.

3. *Професійні якості*: емоційна чуйність, емпатія, гнучкість, доброзичливість; поважне ставлення, відкритість і контактність у спілкуванні; умотивованість, рішучість, упевненість в успіху.

В.М. Карандашев, розглядаючи професійно важливі якості психолога, виділяє в них вимоги до підготовленості майбутнього фахівця із професійних дисциплін, а також наявність певних особистісних якостей. “Важливими моральними якостями психолога, безумовно, вважаються доброзичливість, поважне ставлення до людей, чуйність, альтруїстичність, гуманність, інтелігентність” [8, с. 237].

Також В.М. Карандашев говорить про значимість в особистості професійного психолога таких якостей, як уміння розуміти інших людей і психологічно коректно впливати на них, психологічна інтуїція, товариськість, тактовність, ввічливість, відповідальність, оптимізм, організованість, креативність, здатність до рефлексії своїх переживань, самовладання, здатність до емпатії та багато чого іншого. “Професійному психологові важливо мати адекватну самооцінку, розуміти індивідуальні особливості своєї особистості, свої здатності, сильні й слабкі сторони характеру. При цьому корисно знати способи компенсації власних особистісних недоліків” [8, с. 238].

Це зауваження є найбільш істотним для такого дослідження, тому що припускає вивчення співвідношення особистісних і професійних компонентів у процесі професіоналізації. Рішення цієї проблеми є актуальним і значимим у першу чергу для підвищення успішності та ефективності процесу професійного утворення, самого процесу професіоналізації.

Образ професіонала розглядається як самостійна психолого-акмеологічна категорія, що розвивається система як особистісне

утворення, властиве конкретному об'єкту діяльності. Проявом цієї категорії будуть особистісні якості, які, переломлюючись через професійні знання, будуть демонструватися в ситуації професійного життя.

Формування образу професіонала і професійне утворення стають провідною проблемою особистості старшого підліткового і юнацького віку, які є одними із центральних моментів формування самосвідомості. Тому є сенс говорити про формування образу професійного психолога в структурі Я-Концепції особистості студентів як центрального утворення в цьому віці.

За К.О. Абульхановою-Славською, досягнення особистістю в юнацькому віці ідентичності суб'єктивних подань про себе в системі міжособистісних відносин і в системі професійної діяльності є важливою умовою для подальшої успішної соціальної і професійної інтеграції юнаків та дівчат у дорослому віці.

У цьому зв'язку, відповідно до результатів дослідження проблеми професійного самовизначення особистості (К.О. Абульханова-Славська [1], Е.І. Головаха [4]), як у юнацькому, так і в більш пізньому віці особистість майбутнього фахівця-психолога є не тільки суб'єктом професійної діяльності, але й повинна "...мати здатність до цілісної пролонгованої регуляції і організації часу своєї життєдіяльності".

Тому для досягнень особистістю статусу професійної зрілості необхідно, щоб у систему суб'єктивно-психологічних регуляторів успішної професійної діяльності були включені і компоненти цілісної ідентичності у формі внутрішньої єдності емоційно-оцінного та когнітивного аспектів "образу-Я".

Як свідчать дослідження Т.В. Корнілової [11], порушення внутрішньої єдності "образу-Я" варто розуміти як неузгодженість транчасових установок особистості стосовно себе і подань про себе в життєвому та професійному плані в сьогоденні й майбутньому. Слід зазначити, що виділені зі структури транчасових суб'єктивних подань про себе емоційно-оцінні і когнітивні аспекти "образу-Я" можна віднести до структури суб'єктивних самоподань особистості про своє професійне майбутнє.

Виходячи з результатів досліджень В.Ф. Петренко, Д. Пібоді, Р. Мертона [18], які займалися вивченням соціально-професійних стереотипів особистості як суб'єкта діяльності, подібний персоніфікований емоційний і когнітивний образ майбутньої професії можна розглядати як своєрідний професійний стереотип.

Формування цього професійного стереотипу опирається на наявність певної потреби, що вже сформувалася, особистості як

суб'єкта діяльності. Щодо професії психолога В.Е. Пахальян [15] виділяє такі компоненти успішної професійної реалізації особистості:

- особистісна готовність до ризику як показник уміння адекватно оцінювати проблемну ситуацію та усвідомлювати міру своєї професійної відповідальності;
- усвідомлена емоційно-вольова регуляція;
- когнітивна креативність та інтернальність;
- динамічні показники процесу прийняття рішень (рівень рефлексивності-імпульсивності, гнучкість-ригідність як тенденція до прийняття зважених або недостатньо обміркованих професійних рішень);
- професійно-гуманістична спрямованість соціальної орієнтації;
- емоційно-когнітивні особливості самовідносин;
- соціальна компетентність і спостережливість;
- раціоналізм і конгруентність спілкування;
- високий рівень рефлексії;
- розвинені проєктивні здатності;
- висока мотивація професійної самореалізації;
- збіг емоційно-оцінного відношення випробуваних до свого індивідуального сьогодення, минулого і майбутнього;
- конгруентність когнітивного і ціннісно-мотиваційного відношення майбутніх професіоналів до свого професійного сьогодення, минулого і майбутнього;
- відсутність внутрішньо-особистісних ціннісно-мотиваційних конфліктів.

За даними В.Г. Зазикіна, загальними психолого-акмеологічними факторами є акмеологічні інваріанти професіоналізму – високий рівень антиципації, саморегуляції, розвинена образна сфера, уміння приймати рішення, комунікативні вміння [6].

В.Д. Шадріков у дослідженні системогенезу професійної діяльності особливо розглядав зв'язки професійної майстерності з різними факторами, які, по суті, були психолого-акмеологічними, серед яких особливо виділялися – потреби особистості, рівень мотивації досягнення і соціальний престиж діяльності. Престиж позитивно корелює з високою мотивацією (у тому числі досягнень, а не уникнення невдач), самооцінкою, упевненістю в завтрашньому дні, значимістю діяльності і її результатів [19, с. 188].

Н.П. Локалова, розглядаючи професійну специфіку мислення психолога, виділяє, насамперед, “необхідність розуміння прихованих від безпосереднього спостереження внутрішніх механізмів

і законів розвитку як особистості загалом, так і окремих психічних процесів та станів людини, емоційних переживань, відносин, інтересів, причин виникнення різних психологічних проблем” [14].

Досліджуючи природу і генезу професійної самосвідомості особистості, О.В.Москаленко розглядає чотири генеральних фактори.

1. Мотивація до досягнення високого рівня професійної майстерності.
2. Професійне суб’єктивно-орієнтоване навчання.
3. Спрямованість особистості на оволодіння даною професією.
4. Оптимальний часовий проміжок.

За ступенем впливу на результативність формування професійної самосвідомості провідне місце займає мотивація (30%), ступінь впливу навчання (26%), спрямованості особистості (28%), часу (16%).

Н.В. Кузьміна, розкриваючи поняття про професіоналізм особистості і визначаючи професійно важливі якості особистості як “прояв психологічних особливостей особистості, необхідних для засвоєння спеціальних знань, здатностей і навичок, а також для досягнення суспільно прийнятної ефективності в професійній праці”, вважає, що такі якості містять у собі такі властивості: інтелектуальні (мислення), моральні (поведінку), емоційні (почуття), вольові (здатність до самоврядування) і організаторські (механізм діяльності) [13].

Як вважає Л.А. Ясюкова, для успішності оволодіння та здійснення діяльності особливе значення має не стільки рівень виразності окремих професійно важливих властивостей особистості, скільки характер взаємозв’язку між ними. При існуванні тісних і позитивних взаємозв’язків більшості особистісних властивостей виникає процес їх взаємопідсилювання, при виникненні ж антагоністичних взаємозв’язків між властивостями особистості розвиток одних сторін особистості призводить до деградації інших, що унеможливує досягнення високого рівня майстерності [20].

Л.А. Ясюкова виділяє також три етапи, у ході яких формуються різні за своїм характером професійні здатності особистості:

- перший етап – формування *задатків*, коли безпосередня робота фахівця містить певні елементи майбутньої діяльності і сприяє формуванню загальних, відповідних їй поведінкових установок;
- другий етап – формування *пасивно-виконавських* здатностей у процесі навчання професії і при безпосередньому освоєнні її основ;

- третій етап – формування *активно-дійових* здатностей при визначенні самим працівником цілей, програми діяльності і методів її реалізації.

Н.В. Кузьміна на підставі власних досліджень професійної майстерності виділяє в різних професіях низку загальних ознак професіоналізму.

1. Володіння спеціальними знаннями про мету, зміст, об'єкти й засоби праці.

2. Володіння спеціальними вміннями на підготовчих, виконавських, підсумковому етапах діяльності.

3. Оволодіння спеціальними властивостями особистості і характеру, що дозволяють здійснювати процес діяльності та одержувати шукані результати [13].

Розгляд професійно важливих якостей особистості професіонала, володіння якими входить у поняття професійного майстерності, пов'язане із завданням подолання успадкованого акмеологією превалювання аналітичного підходу до дослідження дій як одиниць діяльності. Тільки рішення цієї проблеми може дати адекватні орієнтири для практичного рішення завдання вдосконалювання професійної майстерності як цілого. Відповідні теоретичні орієнтири виробляються шляхом відновлення поняття установки як цілісного стану суб'єкта діяльності, введення і розробки поняття про психологічні технології, поняття про черговість подій, додаткове до технологічного змісту, компонента діяльності. Розробка конкретних підходів і методів повинна вестися з обліком змістів, що вводяться даними поняттями та теоретичних подань.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славська К.О. Типологічний підхід до особистості професіонала. Психологічні дослідження проблеми формування особистості професіонала / Під ред. В.А. Бодрова. -М.: Ін-т психол. АН СРСР, 1991. – 287 с.
2. Амінов М.О. Про компоненти спеціальних здатностей майбутніх шкільних психологів / Н.А. Амінов, М.В. Молоканов // Психологічний журнал. – 1992. – № 5. – С. 18-23.
3. Бодров В.А. Психологія професійної придатності. Навчальний посібник для вузів. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 511 с.
4. Головаха Є.І. Життєва перспектива й ціннісні орієнтації особистості // Психологія особистості в працях вітчизняних психологів. – СПб., 2000. – 156 с.

5. Єнгалічев В.Ф. Психологічні основи вузівської підготовки фахівців у юридичній психології: Дисс. докт. психол. наук. – СПб., 2006. – 450 с.
6. Зазикін В.Г. Акмеографічний підхід в акмеологічних дослідженнях // Акмеологія: методологія, методи і технології. Матеріали наукової сесії, присвяченої 75-річчю члена-кореспондента РАО, Президента МААН Н.В. Кузьміної / Під загальною редакцією А.А. Деркача. – М.: РАГС, 1998. – С.70-75.
7. Льїн Є.П. Забезпечення надійності діяльності у зв'язку з обліком типологічних особливостей властивостей нервової системи. Проблеми інженерної психології. – Ярославль: ЯрГУ; ІП АН СРСР, 1976. – 253 с.
8. Карандашев В.М. Психологія: введення в професію. – М., Зміст, 2000. – 294 с.
9. Карпов А.В. Психологія прийняття рішень у професійній діяльності. – Ярославль: ЯрГУ, 1991. – 158 с.
10. Корабліна О.П. Професія психолог-консультант. – СПб.: Вид. РГПУ ім. Герцена, 2003. – 155 с.
11. Корнілова Т.В. Діагностика особистісних факторів прийняття рішень // Питання психології. – 1994. – № 6. – С. 99-109.
12. Котік М.А., Ємельянов О.М. Природа помилок оператор-оператора-людини-оператора. – М.: Транспорт, 1993. – 190 с.
13. Кузьміна Н.В. Професіоналізм особистості викладача й майстри виробничого навчання. – М.: Вища школа, 1990. – 120 с.
14. Локалова Н.П. Предмет психології й специфіка професійного мислення психологів // Зап.псих. – 2004. – № 5. – С.93-96.
15. Пахальян В.Е. Яким повинен або яким може бути психолог, що працює в системі освіти. // Питання психології. – 2002. – №6. – С. 103-109.
16. Русалов В.М. Проблема індивідуальності в становленні професіонала. Психологічні дослідження проблеми формування особистості професіонала / Під ред. В.А.Бодрова. – М.: Ін-т психол. АН СРСР, 1991. – 276 с.
17. Сидоренко О.В. Тренінг у практичній підготовці психологів / Е.В.Сидоренко, Н.Ю.Хрящева // Актуальні проблеми психологічної теорії й практики. – СПб., 1995. – 235 с.

18. Столін В.В. Самосвідомість особистості. – М: МДУ, 1983. – С. 12-25.
19. Шадріков В.Д. Проблеми системогенеза професійної діяльності. – М.: Наука, 1982. – 327 с.
20. Ясюкова Л.А. Взаємозв'язок індивідуально-психологічних характеристик у структурі професійних здатностей // Питання психології. – 1990. – № 5. – С.49-53.

The article considers different psychoeducational approaches taking into account biological bases of a subject for successful formation of a professional psychologist in a certain environment.

Key words: will, personality, subject, activity, “professionally important qualities”, categories, image, self-consciousness.

Отримано: 25.12.2009

УДК 316.454.5

О.М. Опалюк, О.І. Лісовий

Соціокультурні та етнопсихологічні особливості спілкування

У статті описуються соціокультурні та етнопсихологічні особливості спілкування.

Ключові слова: етнопсихологічний розвиток, національна самосвідомість, міжособистісна взаємодія, культура спілкування, культура мовлення, традиції в українській культурі, соціокультурні та етнопсихологічні особливості спілкування.

В статье описываются социокультурные и этнопсихологические особенности общения.

Ключевые слова: этнопсихологическое развитие, национальное самосознание, межличностное взаимодействие, культура общения, культура речи, традиция в украинской культуре, социокультурная и этнопсихологическая особенность общения.

Людина в конкретному соціокультурному середовищі, в якому вона розвивається, формується і стає індивідуальністю, очевидний факт єдності особистості й соціуму. Ще одним незаперечним фактом є те, що в цьому взаємозв'язку йдеться не про абстрактного